

Forskellighed, foranderlighed og fornyelse i juridisk litteratur. Tre anmeldelser

HANNE PETERSEN

Poh-Ling Tan (ed): Asian Legal Systems. Law, Society and Pluralism in East Asia. Butterworth. Sydney, Australia, 1997, 425 sider

Anne Bahr Christophersen: På vej mot en grøn rett? Miljørettens utvikling i lys av den økologiske erkjennelse. Ad Notam Gyldendal, Oslo, Norge. 1997, 227 sider

Eva-Maria Svensson: Genus och Rätt. En problematisering av föreställningen om rätten. Iustus Förlag, Uppsala, Sverige, 1997, 385 sider

Den amerikanske trend-guru, fremtidsforsker, (eller hvad der nu måtte være en passende betegnelse), John Naisbitt, beskriver i sin bog «Megatrends Asia» fra 1997 de otte megatrends i Østasien, der efter hans mening vil forandre verden. Tre af dem vedrører skiftet fra nationalstat til netværk, fra regeringskontrol til markedsstyring og udviklingen fra mandsdominans til kvinders opdukken.

De tre bøger, der vil blive omtalt her, behandler alle transnationale eller globale forhold. Statens rolle er forholdsvis tilbage trukket. Alle bøgerne er skrevet eller redigeret af kvinder. Alle kvinderne er jurister, og tilhører desuden en (transnational) kristen kultur. Det sidste fremgår tydeligt af navnene på to af de skandinaviske forfatterinder. Uanset deres personlige trosforhold tilhører de en kristen majoritetskultur.

Den asiatiske redaktør af bogen om retspluralisme tilhører derimod indtil flere minoritetskulturer. Hun er kineser, kristen og har været bosiddende i Malaysia, men er efter 1987 emigreret til Brisbane i Queen-

sland, Australien, hvor hun nu skriver en ph.d. afhandling om vandrettigheder. Mit kendskab til hende stammer fra en rets-sociologisk konference i Tokyo i 1995 og en studietur til Australien i 1998.

Den anden bog er indleveret som Anne Bahr Christophersens specialafhandling ved den juridiske embedseksamen i efteråret 1995. Jeg har ikke noget nærmere kendskab til forfatteren, men jeg har stor sympati, for det tema, hun skriver om.

Den sidste bog i rækken er en juridisk ph.d.afhandling indleveret ved Rättsvetenskapliga Institutionen ved Handelshögskolan i Göteborg. Den er skrevet af en ung svensk kvinde, Eva-Maria Svensson, som jeg har haft fornøjelsen af at samarbejde med i årrække. Jeg har endvidere både læst og kommenteret tidligere udkast til afhandlingen, og denne anmeldelse er således ikke på nogen måde objektiv.

Jeg har valgt at anmelde de tre bøger sammen, fordi jeg alt for længe har skyldt anmeldelserne til redaktionen eller forla-

gene. Men også fordi jeg tror, at en samlet anmeldelse kan sætte den enkelte bog i en lidt større helhed. Temaerne og titlerne i bøgerne belyser hinanden.

Østasiestudier er ikke længere nogen intellektuel luksus for folk med smag for det eksotiske, fortæller redaktøren, *Poh-Ling Tan*, os i indledningen til antologien om ret, samfund og pluralisme i Østasien. I disse 'post-statslige' regionale tider, er det (militær)strategi og marked, der tæller. Områdets globale betydning turde i dag være blevet klart for de fleste. Hele verden påvirkes i dag af den økonomiske (verdens)krise, der tog sit udspring i Thailand i sommeren 1996 og slog voldsomt igennem i 1997, netop det år, bogen udkom.

Antologien består af 10 kapitler. De otte omhandler landebeskrivelser af følgende øst-asiatiske lande: Folkerepublikken Kina (inklusive Hong Kong), Japan, Taiwan, Korea, Indonesien, Malaysia, Singapore og Vietnam. Landebeskrivelserne indeholder både en kort historisk belysning, en samfundsbeskrivelse, en beskrivelse af retssystemet, og en beskrivelse af retspluralisme i samfundene. Sædvaner, sædvaneret, oprindelig ret og for en stor del af landenes vedkommende, koloniret, indgår i det retspluralistiske billede. Den brede orientering skyldes, at ikke-vestlige retssystemer passer dårligt ind i «traditionelle» (dvs. vestlige retspositivistiske) teorier om retssystemer.

Jeg vil ikke gennemgå de enkelte landebeskrivelser her. Bogen tjener efter min vurdering som udmærket og nyttig introduktionslitteratur, for den, der er interesseret i en hurtig indføring i retssystemerne i en række centrale lande i Østasien. Artiklerne varierer i længde mellem ca. 35 – 70 sider.

Poh-Ling Tan har selv skrevet indledningen og afsnittet om Malaysia. Afslutningen er skrevet i samarbejde med Alice Erh-Soon Tay, der også har skrevet et glimrende afsnit om Kina. Alice E S Tay er oprindelig fra Singapore, men har i mange år boet i Australien. Siden 1994 har hun været direktør for «Centre for Asian and Pacific Law» ved University of Sidney. Artiklen om Japan er skrevet af japansk retssociolog Grand Old Man, professor emeritus Masaji Chiba. Hans arbejde og teori- og begrebsudvikling ligger i vidt omfang til grund for bogens artikler. Hans artikel er også den mest teoretisk reflekterede og almene.

Kina og Japan er to af de lande i regionen, der ikke selv har været koloniserede af enten vestlige magter eller andre asiatiske magter. De har tværtimod selv været kolonimagter eller haft stærk indflydelse på deres naboer. Japan 'importerede' i slutningen af det 19. århundrede en række love og retlige modeller fra vesteuropæiske lande for at gennemføre en modernisering af landet. Det skete efter grundige forberedelser og studier.

I den sidste del af det tyvende århundrede har Kina som bekendt også indledt en moderniseringsproces. I den 'socialistiske markedsøkonomi' får retssystemet en langt mere fremtrædende rolle. Retten er nærmest blevet en slags «femte modernisering» (s. 34). Confucianismen har støttet det, der i bogen kaldes '*Rule of Man*' og har ikke været synderlig venligt indstillet overfor '*Rule of Law*'. De lande i regionen, der er under påvirkning af confucianismen eller som har store kinesiske befolkningsandele, oplever derfor en betydelig mistro til et formelt retssystem (Korea, Taiwan, til en vis grad Singapore). De sidste 10 år har et af de

mest 'hotte' lovgivnings- og reforminitiativer i Kina vedrør det administrative område. 'The Administrative Litigation Act' har brudt med en gammel tradition, om at befolkningen ikke kunne rejse sager mod offentligt ansatte.

Kina er et land bestående af adskillige etniske befolkningsgrupper og minoriteter. De største minoritetsgrupper i verden findes i Asien. Kina afviser som bekendt alligevel en retspluralisme både nationalt og globalt. Det skyldes iflg. Alice Tay tre forhold: 1. den marxistiske juridiske doktrin, der fører til en stærkt positivistisk og instrumentalistisk opfattelse af retten, 2. den marxistisk-socialistiske kritik af feudalismen, der opfatter retspluralisme som et fortidigt historisk stadie, 3. den marxistiske tendens til at opfatte alle former for minoritetspraksis som feudale, uvidenskabelige og overtroiske (s.63f).

Chiba skriver, at Vesten tidligere opfattede Japan som et land, der på en mærkelig måde var karakteriseret af sameksistens af kontraster. Efter anden Verdenskrig begyndte vestlige intellektuelle imidlertid at anerkende enhedsskabende karakteristika i det japanske samfund. For eksempel befolkningens homogenitet, det kollektive princip om *wa* (harmoni), understregningen af et vertikalt hierarki, en følelse af *amae* (eftergivende afhængighed), en tendens til at imitere snarere end at skabe, og en villighed til at tilpasse sig modsatrettede principper og filosofier (s.82).

Chiba opererer med et begreb, han kalder et 'identitetspostulat'. Dette identitetspostulat er det fænomen, der skaber en ordnet helhed ud af en retlig struktur ved at acceptere harmoniske faktorer og afvise

modsætningsfulde strukturer (s.89). I den japanske kontekst kan identitetspostulatet ses i den japanske befolknings fleksibilitet, som han karakteriserer som 'amøbe-agtig situationisme'. Den 'amøbe-agtige situationisme' har tre karakteristika: den tilpasser sig tilsyneladende forskellige eller modsatrettede principper i det japanske retssystem (formelle og uformelle former for konfliktløsning); japansk ret er fundamentalt autokton (indfødt); visse vilkår tillod tilpasning og 'indfødt' (indigenous) udvikling (s.116-117).

Chiba gør sig her, som tidligere, til talsmand for studier af sociolegale enheder, der overskrider nationale grænser. Han argumenterer f.eks. for, at man i højere grad bør anvende begrebet 'verdensret' frem for international ret, der er bundet til de etablerede begreber om statslig monisme og vestlig rets universalisme (s.85). Retspluralismen kan udforskes som en tredelt struktur bestående af 'minor law', 'state-law' og 'world law'.

I det afsluttende afsnit skriver Tan og Tay at der i alle artikler insisteres på opmærksomhed om retskultur og retspluralisme. Men i det moderne og nationalistiske Østasien, har der været en tendens til at ignorere og fornægte kompleksitet. Denne tendens har spredt sig til retskulturen. I det hele taget er det at beskæftige sig akademisk med retspluralisme et højsensitivt politisk foretagende. Man skriver om forskelle i Asien på eget ansvar. I modsætning til den gængse opfattelse i Vesten er Asien nemlig ikke homogent (s.392). Men alle asiatiske lande spørger sig selv, bevidst eller ubevidst, hvad det er for traditionelle værdier, trosformer eller retsformer, som samfundene beslutter

sig til at 'beskytte' mod nye ideer (s.393).

Forfatterne kritiserer Vesten for at være overdrevent selvkritisk, mens der er forfærdende lidt selv-kritik i både det politiske og geografiske Øst og Syd. Tværtimod hører man (hørte man før 1997?) i stigende grad stemmer i de økonomisk stærke og politisk selvbevidste samfund, der proklamerer en ukritisk kulturel authoritarianisme. National chauvinisme kombineres med politisk arrogance. Kombinationen understreger en kulturel relativisme, der tidligere blev associeret med vestlig imperialism, og som på samme måde går med skyklapper og er lige så ubereydet (s. 396).

Ikke alle former for retssystemer er lige anbefalelsesværdige. Samfund, der er retspluralistiske og som anerkender grupper sædvaner og traditioner, har ofte i virkelighedens verden været overvældende undertrykkende overfor kvinder (s.404).

Tan og Tay sonderer mellem relativister og pluralister. De første indrømmer ikke, at der er objektive moralske principper, men mener at de konkrete omstændigheder må fælde den afgørende dom om, hvad der er godt. For pluralisterne gælder det, at generelle principper ikke skal bruges til at fordømme konkret praksis. Men de kan bruges til at kritisere og vurdere en praksis, så længe de specifikke omstændigheder tages i betragtning. – Det ser dog ud til at relativister og pluralister også kan mødes om at kritik af andres samfund er retfærdiggjort især i to situationer. For det første, hvor handlingen er i strid med regler i det samfund, hvor den er begået. For det andet, hvor handlingen også overtræder en alment accepteret standard (s.405).

Læsningen af bogen efterlader et klart indtryk af samfund med meget pluralistiske

kulturer og retssystemer. I flere af landene foregår der (eller anbefaler forfatterne) en 'juridisk modernisering'. Denne 'modernisering' sker ikke så meget af hensyn til borgerne i landene, men af hensyn til adgangen til (verdens)markedet og for at sikre konkurrenceevnen. Det karakteriserer mange af landene, at lovgivningsmagten er svag i forhold til en til gengæld meget stærk udøvende magt. Flere af artiklerne (om Malaysia, Singapore og delvis Indonesien) beskriver svage og afhængige domstole. Som modvægt mod de stærke regeringer fremsættes forslag om et styrket 'præsident'-embede, eller en traditionel hersker (sultanen, *Agung*), der kan være en kontrolinstans. I Singapore er der gennemført faktiske ændringer i den retning. I artiklen om Indonesien beskrives den betydelige kulturelle diversitet, der har ført til det nationale slagord om «Unity in Diversity». Landet oplevede før 1997 en stor økonomisk vækst over en lang periode men ingen fordeling af denne vækst.

Man kan i bagklogskabens lys undre sig over, at juridiske forfattere af socio-juridiske artikler om samfundsforhold og retsforhold i Asien ikke i højere grad bidrager med beskrivelser og argumentation, der kan indgå som en forklaring på den voldsomme økonomiske krise. Er opmærksomhed og bevidsthed om kriser hos den juridiske profession, blandt juridiske universitetsfolk og i den juridiske verden i det hele taget en underudviklet egenskab?

Den norske jurist, *Anne Babr Christoffersen*, udgav i 1997 bogen «På vei mot en grønn rett? Miljørettens utvikling i lys av den økologiske erkjennelse». Temaet for denne bog er direkte rettens forhold til

ændrede naturopfattelser. Hun mener, at der er behov for at rette et kritisk blik på de forudsætninger og præmisser, som traditionel ret og retstænkning repræsenterer for miljøretten. De voksende miljøproblemer har ført til en øget miljøbevidsthed. Ønsket om at besejre naturen er fortrængt af et ønske om at forstå naturen, dens lovmæssigheder og egenart (s. 16). Hun præsenterer sit eget erkendelsesgrundlag, som består i, at mennesket er en del af en større økologisk helhed. Hun ser retten både i det hun kalder et udefra-perspektiv og som en vigtig holdningsskabende faktor i samfundet. Og hun stiller sig spørgsmålet om, hvordan videnskaben og samfundet, herunder retten, må udformes for at fremme den nye økologiske erkendelse og det grønne verdensbillede (p.45). Diskussionen hun fører bliver i høj grad miljøfilosofisk og etisk, og i mindre grad retsdogmatisk. «Afhandlingens tema befinder sig på metanivå. Det har sammenhæng med en grunnleggende ide og målsetting, nemlig å fokusere på behovet for å avklare metafysiske forestillinger og normativt grunnlag før man utvikler praktiske løsninger» (s.25). Det er måske kendetegnende for en del af den (retsvidenskabelige) diskussion, der beskæftiger sig med samfundsforhold og vurderinger i forandring og bevægelse, at diskussionen foregår på et mere alment og overordnet plan, og at diskussioner om etik spiller en betydelig rolle.

Anne B. Christophersen mener, at det er ideologi og etik, som i sidste instans giver retten legitimitet, men hun spørger umiddelbart efter om det måske i fremtiden vil være naturens love og naturens rammer for menneskelig udfoldelse, som vil legitimere retten (p.81).

Bogen har 8 kapitler. Bortset fra indledningen, kapitel 4 med titlen «Oversigt over miljøfilosofiens udvikling» og det afsluttende kapitel med titlen «Ideer om en grøn rett» er det indledende ord i de resterende 5 kapiteloverskrifterne «Perspektivskiftet(s)». Kapitlerne behandler perspektivskifter *fra* noget til noget andet, *i* noget og som *udfordring* til noget. Fra traditionelle naturopfattelser til økologisk erkendelse, fra naturfredningslov til grøn ret, fra miljøret de lege ferenda til miljøretsfilosofi. Skift i miljøretten og retsvidenskaben, og udfordringer til filosofi og videnskab generelt og til retten specielt. Før indledningen indeholder bogen på en fremtrædende plads en begrebsforklaring af centrale ord og udtryk. Perspektivskiftet indebærer altså også en ny (juridisk) begrebsverden, som ikke kan antages kendt for læseren.

I kapitel 4 (s.54-72) gives en oversigt over miljøfilosofiens tre faser. Disse tre faser går igen i gennemgangen af miljørettens og miljøretsfilosofiens faser i kapitel 6 og 7. Faserne kan slagordsagtigt beskrives som den traditionelle, den ekstentionistiske og den nyskabende. Man kunne måske også kalde den den emancipatoriske? Denne fase er den, hvor begrebsanvendelsen i bogen ikke så mærkeligt er mest ufærdig.

I den første fase forsøges miljøproblemerne løst inden for traditionel etisk teori. I den anden fase, den ekstentionistiske, tager filosoffer (og lovgivere og retsvidenskabere) udgangspunkt i de samme teorier, men forsøger at ændre og tilpasse dem til miljøproblemerne. Den tredje fase kendetegnes af, at filosofferne bryder med traditionel etisk teori og udvikler nye filosofiske systemer med udgangspunkt i en ny økologisk erkendelse (se bl.a. s. 17).

Miljøretsteoriens første fase præges af, at miljøproblemerne søges løst indenfor etablerede retlige rammer, først og fremmest som del af forvaltningsretten (s.166). Den anden fase er karakteriseret ved, at der argumenteres for, at den etablerede ret på forskellige måder må ændres og tilpasses de nye miljøudfordringer (s.167).

Miljøretsteoriens tredje fase vil være kendetegnet ved, at retsvidenskabere må forsøge at udvikle en ny grøn retsteori med udgangspunkt i en ny økologisk erkendelse. Den grønne retsteori vil derfor forsøge at frigøre sig fra traditionel ret og retstænkning, efter som de kan betragtes som produkter af det verdensbillede, som i selv er en del af problemet (p.194).

Naturens globale dimension er et vigtigt udgangspunkt for en grøn ret. Den vil derfor have en global karakter, og bryder på den måde både med den nationale ret og folkerettens karakter af at være mellemstatslig ret. En global grøn ret vil søge at frigøre sig fra den nationale suverænitets over naturressourcerne. Naturressourcerne må forvaltes ud fra et globalt perspektiv, hvor både naturens og menneskenes interesser iagttages. Den grønne ret vil derfor være relationsorienteret, fremfor at være orienteret mod materiel lovgivning. Når relationer er det primære tema, må retten fokusere på beslutnings- og konfliktsituationer (p.210 & 211). Den grønne ret vil have en vigtig holdningskabende funktion.

Eva-Maria Svenssons «Genus och Rätt. En problematisering av föreställningen om rätten» befinder sig i en andre genre, end de to allerede omtalte bøger. Den er en svensk juridisk doktorafhandling. – Afhandlinger er beviser på videnskabelig indsats og evner.

De skrives i vore dage ofte(st) til videnskabsdommere og som regel også til et specialpublikum, der har en særlig interesse i den pågældende viden og vidensudvikling. De skal leve op til gældende og godkendte videnskabelige krav og kriterier, der er beskrevet stort set ens fra Harare til Tromsø, men som skal fortolkes konkret og vel helst også dynamisk. Eva-Maria Svensson har store ambitioner med afhandlingen. Hun vil ligesom de to andre forfattere bidrage til en ny og mere tidssvarende forståelse af retten og hun vil inkorporere kønsrelationen (genusrelationen) i retsforståelsen.

Sammenlignet med den foregående bogs faseopdeling, befinder Eva-Maria Svenssons bog sig i den nyudviklende fase. Det retsteoretiske projekt, hun præsenterer vil frigøre sig fra traditionel ret og retstænkning. Det vil samtidig bidrage til en ny teoridannelse og virkelighedsforståelse med udgangspunkt i en ny erkendelse af forholdet mellem kønnene.

«Det samhälle som kallas det postmoderna, det post-industriella, det pluralistiska eller det mångkulturella, behöver andra rättsformer och sätt att förstå och analysera rätten, analyser vilka tar hänsyn till andra värden än det, i och för sig på många områden framgångsrika, industriella samhället.»

Sådan lyder bogens første sætning.

Der foregår i vestlig og nordisk retsteori i disse år en række forsøg på at forstå og fremstille både det 'selvklare' eller selvindlysende og det nye, der er på vej frem, og endnu knapt er erkendt. Det kræver nye metoder og nye fremstillingsformer. Arbejdet med at finde disse metoder og fremstillingsformer er krævende, og resultaterne er ikke altid lige let tilgængelige. De kræver både nye læsevaner og tankevaner.

Bogen/afhandlingen er sine steder ganske tung kost og vanskelig at referere eller anmelde. Den indeholder udover indledning og afslutning 4 store kapitler af varierende længde med titlerne «Teoretiske og metodologiske udgangspunkter» (kap. 2), «Kunskapens kulturberoende och sambandet mellan synen på vetenskap, rätt och genus» (kap. 3), « Den rättsliga legitimitetens normerande funktion» (kap.4) og «Den rättsliga föreställningen» (kap.5). Forfatteren har bevidst ønsket at undgå en lineær, induktiv eller hierarkisk fremstilling (s.25).

Afhandlingen indeholder elementer af videnskabshistorie, teoriehistorie og erkendelsesteori og kundskabsantropologi. Eva-Maria Svensson forsøger at bevidstgøre læseren (og sig selv) om en forståelse af retten, ikke som teknik men som værdibærer. En aksiologisk (værdimæssig bevidst retsforståelse bestræber sig på at tydeliggøre værdier og løfte konflikter mellem værdier frem. Hun ønsker at give grundlag for en refleksion over nogle af de hindringer, retsvidenskabens hævder eksisterer, for at der kan opnås ligestilling mellem mænd og kvinder (s.22-23).

Noget af det vanskeligste man kan foretage sig er selviagttagelse og selvobservation ved at stille spørgsmålstejn ved det selvindlysende. Gør man det, er det selvindlysende faktisk ikke længere selvindlysende. Begynder man at stille spørgsmålstejn ved den retlige selvforståelse, er det i sig selv tegn på, at den er i forandring.

For at kunne analysere og reflektere over den retlige selvforståelse anvender EMS begrebet 'tankerammen', der er det selvklare, det ubevidste, der styrer menneskers

forståelse af tilværelsen (s.24). Kundskabs-samfundets tankeramme karakteriseres af en tænkning i kategorier (distinktioner). Tankerammen opstiller visse kriterier for, hvad der er videnskabeligt kundskab, og dermed rationelt og fornuftigt. Den er båret af en stærk tiltro til videnskabeligt fornuft. Flere og flere livsområder videnskabeliggøres (s.54). Men denne tankeramme og den adskillelsens logik, som den bygger på, er på vej mod opløsning. Kaosteorien stiller spørgsmålstejn ved nogle af de kriterier, der er centrale i retten. Det kan medføre at forestillingen om retten kan ændres, og genusrelationen kan synliggøres (s.62) Kaosteorien sætter både spørgsmålstejn ved *mod-sætningen* mellem kaos og orden, men også ved, hvad der er videnskab.

Begrebet, der anvendes indenfor kundskabsantropologien, ligner paradigmebegrebet. Men det er mere afgrænset til det videnskabelige område. Indenfor tankerammen forekommer forståelsen af tilværelsen selvindlysende og uproblematiseret.

Det selvindlysende påvirker retsforståelsen på to måder. Det fungerer for det første som udgangspunkt for, hvad det er, der reguleres retligt (og ikke i andre normsystemer) og hvordan det reguleres. For det andet danner det udgangspunkt for selve retsanvendelsen (s.76).

EMS går i afhandlingen ud fra nogle få bevidste aksiomer: 1. at mennesket er relationelt, 2. at det ikke er kønsløst, 3. at forestillingen om tilværelsen og tilværelsens praktiske udformning er præget af den måde genusrelationen er ordnet på, 4. at metoder bør kunne vælges frit ud fra krav om formålstjenlighed for problemstillingerne (s.79).

Den tankeramme og det kundskabssyn, der ligger til grund for afhandlingen ser kundskab som social og kontekstuel. Den betoner dynamik gennem vekselvirkning. Den fører ikke til relativisme. Den udgår fra relationer og sammenhænge i stedet for fra kategorier og adskillelse (s.80).

I kap. 3 om kundskabens kulturafhængighed gives der eksempler på tænkning indenfor forskellige tankerammer. Desuden forsøger EMS at vise, at retten virker i en samfundsmæssig og historisk kontekst, som er foranderlig. Forståelser indenfor de forskellige tankerammer symboliseres ved hjælp af relationen mellem mand og kvinde. De beskrives under overskrifterne 'balance' og 'hierarki'. I afsnittet om balance beskrives andre tiders og tankerammers opfattelser af det 'balancerede' forhold mellem det kvindelige og det mandlige. Som eksempler nævnes ældre tiders mytiske tænkning, middelalderens mystik og visse tolkninger af kristendommen (s.132). De filosoffer, der har formet det, vi i dag forstår ved videnskab og videnskabelig tænkning, har været præget af en tænkning, hvor forholdet mellem det mandlige og det kvindelige var/er ordnet hierarkisk (s.147). Afhandlingens formål er, som undertitlen angiver, at problematisere forestillingen om retten, og det sker især i kapitel 5. – Juristerne ser 'virkeligheden' ud fra den retsvidenskabelige tankeramme. Men den er under udfordring fra flere perspektiver, som kritiserer de videnskabelige kriterier. Feministisk retsteori og forskellige former for pluralistisk retsteori nævnes som eksempler. Kontakten med andre retskulturer betyder, at den vestlige retsopfattelse relativiseres. Samfundet forandres stadig hurtigere, og det betyder, at retsvidenskaben bliver mindre egnet som

instrument til at forudsige og fastslå gældende ret. De videnskabelige kriterier om én sandhed, forudsigelighed, objektivitet og kausale årsagssammenhænge anfægtes mere generelt. Det indebærer at retten stilles overfor nye problemer, som ikke kan løses indenfor formelle strukturer. De retlige grænser må opløses, for at den ret(svidenskabe)lige forståelse af tilværelsen skal kunne rummes i en mere almenmenneskelig forståelse af tilværelsen (s.242). For at retten skal kunne være stabil må den være fleksibel (s.247). Formålet er at problematisere forestillingen om retten og de karakteristika, der har relevans for at målet om ligestilling i reel forstand ikke opnås. Formålet er desuden at udgøre grundlaget for at udforme en mere almenmenneskelig ret og retlig selvforståelse. Endelig er formålet at balancere den forståelse af retten, der udgår fra et positivistisk videnskabsideal, som til en stor del er andro- og eurocentrisk.

At 'træde ind' i denne afhandling giver på en måde samme fornemmelse som at træde ind i en barokkirke eller villa. I januar 1999 besøgte jeg Villa Borghese i Rom, der netop var nyåbnet efter 10-15 års grundig restaurering. Oplevelsen var overvældende og imponerende. Man træder ind i rum, der er overflødigshorn af indtryk. Billeder på vægge, lofter og gulve, og rum fyldte af skulpturer. Malerier på dekorerede vægge. Man bliver ganske konfus, og ved ikke hvordan man skal vurdere denne overflod af indtryk. Indtrykket afhænger af tilskuerens (læserens) selektion.

Barokken i det 17. århundrede – var samtidig med 30 årskrigen og Den Westphalske Fred. I denne periode var kirkens magt var under afvikling. Men den magt den

endnu havde blev brugt til at demonstrere kunstneriske pragtpræstationer, som især kan beundres i kirkens gamle magtcentrum, Rom.

Er vi i dag i en periode, hvor den moderne og positivistiske retsopfattelse (endnu) kan demonstrere sin magt ved at stille nogle krav til videnskabelighed, der medfører overflod i udtrykket, hvis man ønsker at sige noget der ikke er helt ret-troende?

De ekskluderede, eksotiske, naturen, kvinderne, ikke-europæerne, banker på rettens dør og kræver adgang til rettens hellige haller. De har faktisk allerede sneget sig ind, med det resultat, at de hellige haller er ved at være lidt overfyldte.

Dørvogterne, der gerne vil demonstrere deres egen og deres herres fortsatte magt,

har vanskeligt ved at afvise de nye gæster. Det kan blive anset for upassende diskriminerende. Og det kan også stride mod både herskabets og tjenernes selvopfattelse. – Tiden er præget af usikkerhed og frygt, men også af tro og håb. Frygt for at de hellige halleres herskaber mister magten. Frygt for at de nye gæster vil forandre stedets og spillets regler. Men også frygt og ængstelse for, at de hellige haller kommer til at stå tomme og forladte, hvis der ikke fortsat lukkes nye gæster ind. Frygt for at hallerne bliver ubeboede og ubeboelige. – Men også tro og håb på at det er muligt at gøre hallerne beboelige for mange flere og mere forskelligartede beboere. – Måske skulle de juridiske dørvogtere hente inspiration fra Noahs Ark og sørge for at få inviteret og repræsenteret mangfoldighed og flere køn.